

PILIHANRAYA NEGERI SABAH 1994

Jayum Jawan

The 1994 state elections was a landmark elections in Sabah politics. First, it spelt the end of the state government under Parti Bersatu Sabah (PBS) that has ruled the state since 1985 and whose rule had been characterised by tension especially in its relations with the federal government. Second, it was the elections in which United Malays National Organisation (UMNO) made its direct entry into local politics. The party had expanded its wing to the state earlier in 1991, but held only one state seat. (by Tun Mustapha Harun, who had resigned his seat that he had won under United Sabah National Organisation and then contested a by-election under the UMNO Sabah banner). Third, the elections also saw dwindling political influence exerted by Tun Mustapha Harun who has been an important political figure in Sabah politics since the state achieved independence within Malaysia in 1963

The paper discusses briefly the evolution of Sabah's politics under various political parties and personalities since the early 1960s. This is to provide a glimpse of the volatility of politics in the state, one that is based on ethnicity, the main groupings being Christian Kadazandusun, Muslim bumiputera or Chinese

The paper provides an analysis of the 1994 election results and highlights key issues that had been advanced especially by both the ruling PBS and the opposition UMNO Sabah. It also discusses the circumstances which resulted in the fall of the PBS government and how the Barisan Nasional coalition Sabah under the leadership of Sabah UMNO come to power. These events are discussed in the context of the prospects for integration and development in Sabah.

PENGENALAN

Sabah adalah sebuah negeri yang unik kerana demografinya yang berbeza daripada negeri-negeri lain dalam Persekutuan. Penduduk pribumi yang terdiri daripada kelompok Kadazan-Dusun adalah penduduk terbanyak dari segi bilangan dan peratusan. Ini berbeza berbanding 10 negeri di Semenanjung yang mempunyai etnik Melayu yang terbanyak. Pengecualian kepada ini adalah negeri Pulau Pinang yang mempunyai penduduk terbanyak dari etnik Cina, dan

Sarawak yang tidak mempunyai suatu etnik atau kelompok terbanyak secara mutlak.¹

Kemasukan UMNO (*United Malays National Organisation* atau Pertubuhan Kebangsaan Melayu Bersatu) dan lain-lain parti Semenanjung ke Sabah telah menambahkan lagi ragam politik Sabah yang dengan sendirinya sudah mempunyai banyak kemungkinan dan tingkahlaku. Kemasukan UMNO khasnya telah menguji perpaduan politik pri bumi di sana, khasnya dari segi agama sebagai garis pemisah. Untuk mengatasi kesulitan bahawa UMNO ialah sebuah parti Melayu yang beragama Islam, maka pindaan perlembagaan UMNO telah dibuat untuk membolehkan bumiputera dari pelbagai etnik dan agama menyertainya.

Sambutan bumiputera Islam Sabah terhadap UMNO adalah menggalakkan. Sebelum dilancarkan lagi, ramai menyatakan kesediaan mereka untuk menyertainya. Pada peringkat awal, penerimaan ini berkisar di kalangan penyokong USNO (*United Sabah National Organisation* atau Pertubuhan Kebangsaan Sabah Bersatu) dan bumiputera Islam sahaja. Tetapi kemudiannya, pintu UMNO dibuka juga kepada bumiputera bukan Islam. Perpecahan awal sokongan bumiputera Islam terhadap UMNO adalah berpunca dari tindakan Tun Mustapha Harun. Pada mulanya beliau menyokong dan merupakan ahli Dewan Undangan Negeri USNO pertama yang masuk UMNO. Akan tetapi, tidak lama kemudian dengan sebab-sebab tertentu, beliau telah meninggalkan parti itu. Sebagaimana yang akan ditunjukkan oleh keputusan pilihanraya negeri 1994, pengaruh Tun Mustapha Harun tidaklah begitu kuat dan ia tidak menyebabkan perpecahan yang luas dan mendalam di kalangan bumiputera Islam.

Dalam jangka masa pendek, kemasukan UMNO dan lain-lain parti Semenanjung telah menimbulkan perpecahan di kalangan penduduk Sabah yang terdiri daripada pelbagai etnik dan agama. Namun, dalam jangka masa panjang, kemasukan UMNO boleh mengubah stail politik Sabah yang sering kali tertumpu kepada personaliti-personaliti tertentu dari masa ke masa. Semua ini sudah tentu akan memberi faedah kepada kestabilan dan keadilan politik dan sosioekonomi negeri tersebut.

Rencana ini akan mengungkapkan kembali peristiwa-peristiwa berkait dengan kemasukan UMNO ke Sabah. Kemasukan UMNO akan dilihat dari sudut kejayaan dan kegagalannya menarik minat etnik bumiputera Islam dan bukan Islam khasnya. Dalam konteks ini, kejayaan dan kegagalan UMNO Sabah juga akan dinilai dari segi persaingan politik parti tersebut dengan parti pemerintah PBS (Parti Bersatu Sabah).

Akhir sekali, prospek masa depan UMNO di Sabah dan prospek pembangunan dan perpaduan juga akan diberi tumpuan.

LATAR BELAKANG

Penduduk

Sabah terdiri daripada penduduk dari pelbagai etnik. Pada satu masa, bilangan ini dijangka tidak kurang daripada 20 kumpulan.² Bilangan kebanyakan kelompok etnik ini adalah kecil. Oleh itu, senarai perangkaan biasanya mengambilkira golongan etnik terbesar sahaja seperti Kadazan, Bajau, Murut, Melayu dan pribumi lain. (rujuk Jadual 1 di belakang rencana ini).

Pengkategorian etnik ini berubah-ubah mengikut keperluan dan masa tertentu. Misalnya, *Siaran Perangkaan Tahunan 1980* dan sebelum ini membahagikan penduduk Sabah kepada kumpulan seperti Jadual 1. Kelompok-kelompok etnik kecil tergolong dalam kategori pribumi lain. Dalam kategori ini dimasukkan etnik seperti Kwijau, Illanun, Lotud, Rungus, Tumbanno, Dumpas, Muragang, Paitan, Idahan, Minolok, Rumanau, Mangka'ak, Sulu, Orang Sungei, Brunei, Kedayan, Bisaya dan Tidong.³

Pada masa yang lain, pengkategorian kepada pribumi, Cina dan lain-lain digunakan.⁴ Kebelakangan ini, pengkategorian kepada bumiputera Islam, bumiputera bukan Islam, Cina dan lain-lain turut diketengahkan.

Sejarah Ringkas Politik

Sabah adalah bekas koloni British. Pada awal 1960an, Sabah diberi autonomi yang terhad sebagai permulaan kepada proses memerdekakannya. Sehubungan itu, dalam satu pilihanraya tidak langsung bertingkat 1962, perikatan parti antara Pertubuhan Kebangsaan Kadazan Bersatu (UNKO), USNO dan Persatuan Cina Sabah (SCA) telah memenangi pilihanraya. Apabila Sabah merdeka melalui penubuhan Persekutuan Malaysia pada 1963, Donald Stephen dari UNKO menjadi Ketua Menteri pertama, sementara Mustapha Harun dari USNO menjadi Gabenor. Donald Stephen menjadi Ketua Menteri beberapa ketika sahaja. Ekoran perselisihan faham antara beliau dengan Gabenor kerana campur tangan Mustapha Harun dalam urusan seharian kerajaan, Donald Stephen meletak jawatan sebagai Ketua Menteri pada 1965. Beliau kemudiannya dilantik untuk menganggotai kabinet kerajaan Persekutuan sebagai Menteri Hal Ehwal Sabah dan Pertahanan Awam pada tahun yang

sama. Donald Stephen digantikan oleh seorang menteri kabinet negeri dari SCA, Peter Lo sebagai Ketua Menteri kedua.⁵

Mustapha Harun menjadi Ketua Menteri Sabah yang ketiga pada 1967, iaitu apabila USNO berjaya menjalin kerjasama dengan SCA selepas pilihanraya negeri yang diadakan pada tahun itu. Melalui USNO, Mustapha Harun menjadi Ketua Menteri dua penggal sebelum beliau digantikan oleh Mohd Said Keruak pada penghujung penggal keduanya. Semasa menerajui pemerintahan Sabah, kepimpinan Mustapha Harun kurang menyenangkan pihak kerajaan Persekutuan dan pemerintahan beliau merupakan zaman pemerintahan yang menakutkan rakyat Sabah. Sebagai Ketua Menteri, beliau telah menyalahgunakan kuasa yang diperuntukkan kepadanya sebagai Pengerusi Keselamatan Negeri untuk menahan pihak lawan. Dalam dua pilihanraya negeri dan parlimen, semua calon dari Perikatan yang diketuai USNO telah menang tanpa bertanding. Kerajaan Mustapha Harun telah dijatuhkan dengan kerjasama pemimpin Persekutuan pada 1976.⁶

Mohd Fuad (Donald) Stephen menjadi Ketua Menteri Sabah bagi kali kedua pada 1976, iaitu setelah Bersatu Rakyat Jelata Sabah (BERJAYA) memenangi pilihanraya negeri 1976. BERJAYA telah ditubuhkan sebagai parti berbilang etnik dan mendapat restu dari kerajaan pusat yang sudah tidak tahan lagi dengan karimah Mustapha Harun. Tetapi tempoh Mohd Fuad Stephen sebagai Ketua Menteri kelima adalah singkat, apabila beliau mati dalam nahas kapal terbang yang terhempas. Beliau digantikan oleh Mohd. Harris Salleh pada tahun yang sama.

Mohd. Harris Salleh menerajui kerajaan Sabah selama dua penggal sebelum beliau digulingkan kerana stail pemerintahan yang sekejap zaman Mustapha Harun. Kesanggupan beliau "menghukum" rakyat Sabah di Tambunan kerana tidak mengundi calon BERJAYA dalam pilihanraya kecil 1984 memulakan arus menentang kepimpinan dan kerajaan Harris Salleh. Beliau ditumbangkan dalam pilihanraya negeri 1985 walaupun BERJAYA ketika itu mendapat sokongan kuat BN (Barisan Nasional) yang berjanji akan "tenggelam atau timbul" bersama BERJAYA di Sabah.⁷

Parti Bersatu Sabah (PBS) ditubuhkan sebagai simbol menentang kepimpinan dan kezaliman kerajaan Mohd Harris Salleh. Dalam pilihanraya negeri 1985, PBS yang baru ditubuhkan beberapa bulan sebelum pilihanraya itu telah menumbangkan kerajaan BERJAYA pimpinan Mohd. Harris Salleh dengan kemenangan tipis apabila PBS memaut sebanyak 25 kerusi dalam Dewan Undangan Negeri yang mempunyai 48 kerusi. (yang dipilih) Oleh kerana kemenangan tipis itu, kerajaan yang ditubuhkan PBS mengalami

ketidakstabilan sepanjang tahun. Satu pilihanraya mengejut 1986 diadakan bagi mencari jalan penyelesaian. Dalam pilihanraya itu, PBS berjaya meningkatkan majoritinya ke tahap 2/3 kerusi di Dewan Undangan Negeri Sabah. PBS berjaya sekali lagi mengekalkan kedudukan ini dalam pilihanraya negeri 1990. Pada pilihanraya negeri 1994, PBS juga menang bagi kali keempat. Tetapi kemenangan keempat itu adalah dengan majoriti tipis dan menyerupai kemenangan 1985 kerana parti tersebut mendapat 25 kerusi sahaja. PBS berjaya membentuk kerajaan bagi kali keempat selepas pilihanraya itu, tetapi kerajaan PBS tidak stabil. Kedudukan kerajaan PBS mula bergoncang apabila beberapa ahli Dewan Undangan Negeri dari parti itu dikatakan ingin melompat parti. Kegagalan PBS membubarkan Dewan Undangan Negeri yang belum lagi bersidang selepas pilihanraya telah menyebabkan kerajaan PBS keempat yang ditubuhkan beberapa minggu sahaja itu runtuh. Keruntuhan kerajaan PBS membuka peluang kepada BN Sabah menubuhkan kerajaannya. Ahli-ahli Dewan Undangan Negeri PBS yang meninggalkan parti itu telah melompat kepada beberapa parti komponen BN Sabah dan ada di antara mereka menubuhkan parti masing-masing yang kemudiannya menganggotai BN Sabah.

Justeru perkembangan di atas tadi, Sabah kemudiannya diperintah oleh BN Sabah yang diketuai oleh Sakaran Dandai dari UMNO Sabah menggantikan Joseph Pairin Kitingan. Tempoh Sakaran Dandai adalah singkat kerana beliau lebih berminat melepaskan jawatan itu kepada pemimpin muda dan juga kerana beliau berminat menjadi calon untuk jawatan Yang Dipertua Negeri. Beliau kemudiannya dilantik ke jawatan itu apabila tempoh Tun Said Keruak sebagai Yang Dipertua Negeri tamat pada Disember 1994. Seterusnya Mohd Salleh Syed Keruak menggantikan Sakaran Dandai sebagai Ketua Menteri Sabah yang kesembilan.

Kerajaan BN Sabah didokong oleh parti komponen seperti berikut: UMNO Sabah (diketuai oleh Sakaran Dandai / Mohd Salleh Said Keruak),⁸ AKAR ([Angkatan Keadilan Rakyat] Mark Koding), PBRS ([Parti Bersatu Rakyat Sabah] Joseph Kurup), PDS ([Parti Demokratik Sabah] Bernard Dompok), LDP ([*Liberal Democratic Party*] Dr. Chong Eng Leong) dan SAPP ([*Sabah Progressive Party*] Yong Teck Lee).

Dari pertengahan 1996, kerajaan BN Sabah dipimpin oleh pemimpin minoriti iaitu Yong Teck Lee dari SAPP.⁹ Perlantikan beliau sebagai Ketua Menteri adalah untuk memenuhi janji pilihanraya daripada Perdana Menteri, Dr. Mahathir Mohamad, bahawa jawatan itu akan digilirkan antara tiga etnik terbesar, iaitu bumiputera Islam, bumiputera bukan Islam dan Cina. Perlantikan beliau ditangguhkan beberapa bulan sebelum beliau mengangkat sumpah kerana pendapat umum berpecah belah tentang praktikalnya menggilirkan

jawatan itu. Sementara semua parti politik di Sabah, termasuk dari pembangkang menentang penggiliran jawatan ketua menteri itu, SAPP berdiam diri. Justeru itu, "cue" yang dinantikan oleh pucuk pemimpin supaya membatalkan penggiliran jawatan itu tidak tercapai dan Presiden SAPP, Yong Teck Lee, akhirnya disokong oleh UMNO, yang mempunyai majoriti terbanyak di Dewan Undangan Negeri Sabah, untuk jawatan itu sebagai tanda "pegang kepada cakap".

PILIHANRAYA NEGERI

Pembubaran Dewan Undangan Negeri

Dewan Undangan Negeri Sabah dibubarkan pada Januari 1994, iaitu setahun sebelum cukup tempohnya. Pengundian ditetapkan oleh Suruhanjaya Pilihanraya Malaysia pada 18 dan 19 Februari 1994.

Parti pemerintah negeri PBS memilih untuk mengadakan pilihanraya secara mengejut dan lebih awal mungkin kerana beberapa perkembangan yang boleh memihak kepada peluang kemenangan parti tersebut. Pertama, kemasukan UMNO ke Sabah pada 21 Februari 1991 telah menimbulkan suatu situasi tidak menentu di kalangan penyokong bumiputera Islam. Pada mulanya ramai penyokong USNO termasuk ahli Dewan Undangan Negeri parti itu menyatakan kesediaan mereka meninggalkan USNO untuk mendirikan UMNO Sabah. Tetapi kerana undang-undang negeri yang menghalang lompat parti, maka Mustapha Harun sahaja membuat pendirian tegas akan masuk parti baru itu walau apa pun akan berlaku kepada kerusi Usukun yang beliau telah menangi melalui USNO. Apabila UMNO Sabah dilancarkan, Mustapha Harun seorang sahaja dari kalangan ahli Dewan Undangan Negeri USNO menyertai parti itu secara rasmi. Ekoran itu, kerusi Dewan Undangan Negeri kawasan Usukun yang dipegangnya kemudian diisytiharkan kosong oleh Speaker Dewan Undangan Negeri. Dalam pilihanraya kecil Usukun, beliau telah memenangi kerusi itu melalui cubaan pertama UMNO Sabah dalam pilihanraya sejak bertapak di sana.

Penglibatan Mustapha Harun dalam UMNO Sabah tidak lama, walaupun UMNO dan BN cuba menyesuaikan beliau di dalam parti baru itu. Mustapha Harun juga dikatakan tidak senang berada dalam UMNO kerana beliau tidak dilantik sebagai Ketua Perhubungan UMNO Sabah. Sebaliknya, Timbalan Presiden UMNO merangkap Timbalan Perdana Menteri, Ghafar Baba, dilantik memegang jawatan itu. Untuk memulihkan keadaan dan menyahut tuntutan ahli-ahli USNO bahawa Mustapha Harun patut dilantik, UMNO kemudiannya

melantik beliau sebagai Timbalan Ketua Perhubungan dan mengeluarkan kenyataan bahawa perlantikan Ghafar Baba adalah untuk sementara waktu sahaja. Mustapha Harun kemudiannya juga dilantik sebagai Menteri Persekutuan bertanggungjawab ke atas Hal Ehwal Sabah. Untuk membolehkan beliau memegang jawatan ini, undang-undang telah diluluskan dalam parlimen yang membenarkan seseorang memegang jawatan sebagai ahli Dewan Undangan Negeri, ahli Parlimen dan Menteri Persekutuan pada satu masa yang sama.

Pada awal Ogos 1993, USNO diharamkan oleh Pendaftar Pertubuhan. Pengharaman USNO dikatakan dibuat atas permintaan Mustapha Harun sebagai langkah mendesak ahli-ahli USNO menyertai UMNO Sabah. Namun demikian, hubungan Mustapha Harun dengan UMNO tetap tidak mesra dan tidak kekal lama. Ini mungkin berkait dengan usaha menghidupkan semula "USNO Baru" yang diketuai oleh anaknya, Amirkahar Tun Mustapha. Tidak lama kemudian Mustapha Harun melepaskan jawatan sebagai Menteri Persekutuan.

Kedua, kemasukan UMNO ke Sabah juga telah membuka jalan kepada lain-lain parti Semenanjung untuk turut mengembangkan sayap mereka ke sana. Persatuan Cina Malaysia (MCA), Kongres India Malaysia (MIC) dan Parti Gerakan Rakyat Malaysia (GERAKAN) turut mencari kemungkinan bertapak di sana, walaupun penerimaan ketiga-tiga parti itu adalah tidak begitu menggalak. Alasan-alasan yang digunakan sebagai asas untuk mengembangkan sayap ke sana juga turut menggelikan akal. Misalnya, oleh kerana UMNO membuka pintu kepada bumiputera bukan Melayu, MCA juga turut ingin berbuat demikian dengan menyatakan bahawa seseorang yang boleh membuktikan bahawa ada unsur Cina dalam darah yang mengalir di dalam tubuhnya boleh diterima oleh MCA sebagai anggota parti.

Apabila keadaan di atas itu ditimbang, maka suasana adalah sangat sesuai untuk PBS mengadakan pilihanraya mengejut itu. Selama ini, populariti dan penerimaan PBS di kalangan masyarakat pelbagai etnik di sana bergantung kepada politik menegak dan menuntut hak Sabah yang terkandung dalam perjanjian Malaysia dan 20 Perkara yang telah menimbulkan pergelisihan di antara mereka dengan pemimpin-pemimpin kerajaan Persekutuan, khasnya mereka dari UMNO.¹⁰ Dengan penglibatan langsung pemimpin-pemimpin Persekutuan itu melalui parti mereka yang telah bertapak di Sabah, pertentangan langsung itu mungkin boleh menimbulkan satu reaksi yang boleh memihak kepada PBS. Ini adalah pertimbangan yang penting dalam membubarkan Dewan Undangan Negeri Sabah pada 1994.

Tinjauan Kawasan Pilihanraya

Dewan Undangan Negeri Sabah mempunyai 54 orang ahli. Daripada jumlah itu, 48 ahli dipilih melalui pilihanraya yang mesti diadakan sekurang-kurangnya sekali setiap lima tahun (atau lebih awal lagi sekiranya Dewan itu dibubarkan sebelum cukup tempoh lima tahun). Enam lagi ahli Dewan Undangan Negeri Sabah dilantik. Biasanya, hak melantik ini dimiliki oleh parti pemerintah, iaitu sebuah parti yang telah memenangi pilihanraya sebelum itu. Mengikut amalan biasa, parti pemerintah akan mencalonkan nama-nama individu untuk dilantik secara rasmi oleh Tuan Yang Dipertua Negeri.¹¹

Dari sejumlah 48 kerusi Dewan Undangan Negeri Sabah yang dipertandingkan, 25 adalah merupakan kerusi bumiputera Islam (Jadual 3). Ini bermakna mereka adalah pengundi terbanyak di kawasan tersebut. Dua puluh empat kerusi itu adalah kerusi majoriti mutlak bumiputera Islam. Di kawasan ini, sekurang-kurangnya 51% daripada mereka adalah pengundi di kawasan tersebut. Di satu lagi kerusi, mereka adalah majoriti plural kerana jumlah mereka adalah terbanyak berbanding pengundi kelompok lain tetapi kurang daripada 50%.¹²

Di 16 kerusi Dewan Undangan Negeri, pengundi bumiputera bukan Islam¹³ adalah terbanyak. Daripada jumlah itu, mereka adalah pengundi majoriti mutlak di 14 kawasan. Di dua kawasan lagi, mereka adalah majoriti plural sahaja (Jadual 3). Etnik Cina adalah pengundi terbanyak di tujuh kawasan pilihanraya negeri. Di kesemua tujuh kawasan tersebut, pengundi Cina adalah majoriti mutlak (Jadual 3).

Pengetahuan mengenai taburan pengundi mengikut etnik / kelompok adalah penting kerana umumnya pilihanraya dan percaturan politik di Malaysia dan khususnya di Sabah (dan juga di Sarawak) seringkali dipengaruhi oleh pertimbangan etnik. Daripada taburan dan bilangan pengundi mengikut etnik / agama seperti yang telah diuraikan tadi jelas menunjukkan bahawa hanya bumiputera Islam sahaja yang mempunyai peluang tipis untuk menuntut kuasa di negeri Sabah. Ini pun sekiranya pengundian adalah semata-mata berasaskan garis etnik dan ugama. Sekiranya pengundian tidak mengikut garis ini, maka hanya perkongsian kuasa sahaja menentukan bahawa kuasa boleh dibentuk di antara sekurang-kurangnya dua kumpulan etnik/agama.

Perbarisan Calon Pilihanraya

Pilihanraya Negeri Sabah 1994 adalah jelas perlawanan antara dua pihak utama, iaitu parti pemerintah negeri PBS di satu pihak dengan parti pembangkang Barisan Nasional Sabah di pihak yang lain. Beberapa parti lain seperti Parti

Tindakan Demokratik (DAP), Parti Setia, Parti Bersekutu, Parti Islam Se-Malaysia (PAS) yang turut serta hanya mencuba nasib di beberapa kawasan tertentu sahaja. Itu pun peluang mereka diramalkan tidak begitu cerah.

Perbarisan calon-calon PBS bersekitar kepada tiga perkara utama. Pertama, calon-calon PBS mengambil kira bekas ahli USNO yang gagal menuntut USNO Baru didaftarkan. Mereka ini yang diketuai oleh Amirkahar Tun Mustapha telah memilih untuk bekerjasama dengan PBS dan bertanding atas tiket PBS Plus. Kumpulan Amirkahar dikatakan diberi 10 kerusi di mana kumpulan ini menentukan siapa yang dicalonkan oleh parti.¹⁴ Kedua, PBS menampilkan 14 muka baru. Beberapa muka baru mendapat tempat setelah beberapa pemimpin parti tersebut meninggalkan PBS dan membentuk parti masing-masing. Misalnya, Mark Koding adalah bekas Timbalan Ketua Menteri PBS pada suatu ketika; Yong Teck Lee, bekas Timbalan Ketua Menteri PBS. Ada juga di antara mereka ini yang menentang calon rasmi parti kerana mereka sendiri tidak dipilih untuk mempertahankan kerusi tertentu seperti Clarence Bongkos Malakun, seorang Naib Presiden parti, dan James Vitalis, seorang ahli Majlis Tertinggi parti. Ketiga, terdapat dua pencalonan menarik kerana kedua-dua calon ini adalah bekas tahanan ISA iaitu, Dr. Jeffrey Kitingan bekas Pengarah Yayasan Sabah (dan adik kepada Ketua Menteri Joseph Pairin Kitingan) dan Dr. Maximus Ongkili bekas Pengarah Eksekutif Institut Kajian Pembangunan Sabah (dan beliau mempunyai hubungan kekeluargaan dengan keluarga Kitingan).

Perbarisan calon-calon Barisan Nasional yang diketuai oleh UMNO Sabah jelas menunjukkan sifat dan kedudukan anggota parti komponen dalam perikatan tersebut. UMNO Sabah mengetuai dan mendahului semua parti komponen dengan diperuntukkan 31 kawasan untuk ditandinginya. Daripada jumlah itu, 23 kawasan adalah kawasan yang pengundi bumiputera Islam adalah majoriti mutlak, sementara di baki lapan kawasan bumiputera bukan Islam adalah pengundi majoriti mutlak.

AKAR diperuntukkan tujuh kerusi; kecuali di satu kawasan, iaitu di Tempasuk, kesemua kerusi itu adalah di kawasan majoriti mutlak bumiputera bukan Islam. Pembahagian tujuh kerusi yang mempunyai majoriti mutlak pengundi Cina jelas menunjukkan bahawa SAPP diiktirafkan sebagai parti yang mewakili barisan itu dalam kawasan Cina. Sebuah lagi parti komponen yang cuba mewakili Cina, iaitu LDP hanya diperuntukkan satu kerusi di kawasan majoriti mutlak Cina, iaitu di Sembulan. Di dua kawasan lain yang diberikan kepada parti itu, satu adalah kawasan majoriti mutlak bumiputera bukan Islam, iaitu di Tenom, dan satu lagi ialah kawasan majoriti plural bumiputera Islam di Kudat.

Isu-isu Pilihanraya

Isu-isu dibawa oleh parti pemerintah negeri

Seperti pada pilihanraya negeri sebelum ini, isu utama yang dimainkan oleh parti pemerintah negeri PBS bersekitar isu hak dan autonomi Sabah dalam Persekutuan Malaysia seperti yang tersenarai dalam beberapa dokumen penting penubuhan Persekutuan. PBS terus memperjuangkan isu ini yang menjadi penarik undi kepada parti itu semenjak ia ditubuhkan pada awal 1985.

PBS berjanji akan terus memperjuangkan dan menuntut supaya hak istimewa Sabah seperti terkandung dalam perjanjian Malaysia dan 20 Perkara dihormati oleh kerajaan pusat. Ketegangan hubungan Sabah dengan pemerintah pusat kerana isu itu telah disulitkan lagi kerana beberapa tuntutan lain yang berlandaskan sentimen yang sama juga turut dikemukakan. Misalnya, di antara lain, PBS menuntut supaya Sabah diberi kebenaran untuk menubuhkan steysen radio dan televisyen sendiri, menubuhkan sebuah universiti, dan menuntut balik pulau Labuan yang telah diserahkan kepada kerajaan Persekutuan oleh kerajaan BERJAYA. Mereka juga menuntut supaya pemberian royalti minyak kepada Sabah dikaji semula dengan tujuan kadar itu dinaikkan untuk negeri Sabah.

Di samping menyenaraikan tuntutan yang sudah tentu akan membawa kepada perselisihan dengan kerajaan pusat, PBS juga menyatakan kononnya kerajaan negeri yang bakal dibentuk oleh parti itu akan cuba memperbaiki hubungan renggang dengan kerajaan pusat. PBS menyatakan pemimpin-pemimpinnya juga menghayati matlamat yang terkandung dalam Wawasan 2020 yang diilhamkan oleh Perdana Menteri Dr. Mahathir Mohamad. Dalam perkara ini, parti itu berharap hubungan baik itu dapat dijalinkan melalui bekas tahanan ISA, Jeffrey Kitingan yang turut menjadi calon PBS dalam pilihanraya. Dalam satu kenyataan, Jeffrey Kitingan telah dilaporkan berkata bahawa beliau sanggup memainkan peranan pendamai itu dan jika perlu juga bersedia mengambil alih tempat abangnya, Joseph Pairin Kitingan, sebagai Ketua Menteri Sabah sekiranya PBS menang dan mendapat mandat untuk membentuk kerajaan selepas pilihanraya nanti.

Isu-isu dibawa oleh Barisan Nasional /Pembangkang Negeri

Barisan Nasional Sabah mempunyai kedudukan unik walaupun sebagai parti pembangkang di peringkat negeri. Sebagai komponen kepada parti pemerintah

negara, BN Sabah mempunyai akses yang luas kepada tenaga dan jentera pilihanraya yang kuat, kukuh dan mantap.

Tema utama yang dibawa oleh BN Sabah adalah konsisten dengan tema sebuah parti pemerintah--iaitu sekiranya BN dipilih sebagai parti pemerintah di Sabah, pembangunan pesat akan disaksikan oleh rakyat Malaysia di sana. Jaminan ini dibuat oleh semua pemimpin utama parti-parti komponen yang datang ke Sabah dan berkempen bagi pihak BN Sabah.

Selaras dengan kenyataan di atas, manifesto BN Sabah berjanji akan memperuntukan sebanyak RM700 juta bagi pembangunan di Sabah sekiranya BN Sabah menang. Peruntukan pembangunan ini mengambil kira perkara-perkara seperti: bantuan kepada sekolah jenis kebangsaan (Cina); penubuhan sebuah universiti; penyediaan bekalan air paip ke semua perumahan; penyediaan bekalan letrik kepada sekurang-kurang 80% kawasan desa; dan pembinaan jalan raya sepanjang 3,200km, termasuk lebuhraya, jalan kampung dan "fly-overs".

Kempen-kempen BN Sabah juga bersekitar menentang keperibadian Joseph Pairin Kitingan. Beliau dikatakan tidak layak menjadi Ketua Menteri kerana telah disabitkan kesalahan kerana rasuah. Beliau telah dijatuhkan hukum oleh mahkamah tetapi denda yang dikenakan itu kurang daripada had RM2,000 yang boleh menghilangkan kelayakan seseorang itu daripada bertanding dan memegang jawatan dalam politik dan kerajaan. Penduduk pelbagai etnik Sabah, khasnya bumiputera bukan Islam diseru memilih Kadazan-Dusun lain sebagai pemimpin mereka selain daripada Joseph Pairin Kitingan.

BN Sabah melalui Presiden UMNO / BN dan Perdana Menteri Dr. Mahathir Mohamad juga berjanji akan menggilirkan jawatan Ketua Menteri Sabah di antara tiga kelompok utama, iaitu bumiputera Islam, bumiputera bukan Islam dan Cina. Tempoh giliran ini adalah dua tahun bagi setiap kelompok. Ini, mengikut pandangan Perdana Menteri, adalah bagi menjamin keadilan kepada semua etnik/kelompok di Sabah supaya semua merasa terlibat dalam pentadbiran negeri.¹⁵

Siapa menang dan di mana?

Pilihanraya negeri Sabah 1994 telah berakhir dengan kemenangan parti pemerintah PBS bagi kali ke-4. Apabila kedudukan semua kerusi Dewan Undangan Negeri diketahui, PBS didapati telah memenangi majoriti tipis dengan sebanyak 25 kerusi (Jadual 4a, b & c). Sementara itu, Barisan Nasional

Sabah telah memaut sebanyak 23 yang terdiri daripada 18 yang dimenangi melalui UMNO Sabah, tiga SAPP, satu AKAR dan satu LDP (Jadual 4a, b & c).

Keputusan Pilihanraya Negeri 1994 menunjukkan dengan jelas pola sokongan rakyat Sabah pelbagai etnik dan ugama. Dari kesemua 25 kerusi yang dimenangi oleh PBS, 16 datangnya daripada kawasan majoriti bumiputera bukan Islam, empat daripada tujuh kawasan majoriti Cina dan lima daripada 25 kawasan majoriti bumiputera Islam. Ini jelas bermakna PBS mendapat sokongan padu bumiputera bukan Islam (Kadazan-Dusun), sokongan majoriti etnik Cina dan sebahagian kecil sokongan daripada kelompok bumiputera Islam. Sementara sokongan bumiputera bukan Islam kekal berada pada PBS, sokongan etnik / kelompok lain sudah berubah. Misalnya, pada pilihanraya mengejut 1986, PBS telah memenangi sebanyak 11 kerusi yang mempunyai majoriti kelompok bumiputera Islam. Pada pilihanraya negeri 1990, jumlah ini telah meningkat kepada 13 kerusi (Jadual 4a, b & c). Tetapi pada pilihanraya 1994, jumlah ini telah menurun kepada lima kerusi sahaja. Ini juga berlaku dalam keadaan parti itu mendapat sokongan politik daripada keluarga "orang tua" politik Sabah, Mustapha Harun. Dalam kawasan yang mempunyai majoriti pengundi Cina, pengaruh PBS nampak telah menurun kerana sebelum ini, iaitu pada pilihanraya 1986 dan 1990, parti itu telah menyapu kesemua tujuh kerusi majoriti Cina yang ada. Tetapi kali ini, PBS hanya dapat bertahan dan terpaksa berpuas hati dengan memenangi empat daripada jumlah itu.

Bagi Barisan Nasional Sabah pula, pola sokongan politik rakyat Sabah ditentukan oleh bentuk dan sifat perikatan itu sendiri. BN Sabah dianggotai oleh parti-parti yang berasaskan etnik / kelompok. Oleh itu kemenangannya memaut sesuatu kerusi etnik bergantung kepada kekuatan ahli parti komponen tertentu. Pada umumnya ini juga boleh mencerminkan kekuatan tarikan BN keseluruhannya. UMNO Sabah telah memenangi 18 daripada 23 kerusi majoriti bumiputera Islam yang ditandinginya, tetapi gagal mendapat kerusi bumiputera bukan Islam dari sebanyak lapan kawasan yang ditandingi oleh parti itu. Sementara itu, parti komponen SAPP berjaya memenangi tiga daripada enam kerusi majoriti Cina yang diperuntukan kepadanya. Parti komponen lain tidak begitu berjaya dalam usaha membantu BN. Misalnya, AKAR yang diperuntukan tujuh kerusi, iaitu enam di kawasan majoriti bumiputera bukan Islam dan satu di kawasan majoriti bumiputera Islam hanya berjaya di satu kawasan yang mempunyai majoriti pengundi bumiputera Islam. LDP juga berjaya dalam satu kawasan bumiputera Islam yang diperuntukkan kepada parti itu, tetapi gagal di dua kawasan lain, iaitu satu di kawasan majoriti Cina dan satu di kawasan majoriti bumiputera bukan Islam.

Beberapa rumusan boleh dibuat mengenai keputusan pilihanraya yang diperolehi BN Sabah seperti yang dipaparkan di atas. Pertama, kemasukan UMNO ke Sabah mendapat penerimaan yang sangat baik di kalangan kelompok bumiputera Islam. Walaupun baru ditubuhkan beberapa tahun yang lalu dan bertanding bagi kali pertama di pilihanraya umum negeri, UMNO dapat memenangi 18 daripada 23 kerusi bumiputera Islam yang ditandinginya. Dua lagi kerusi bumiputera Islam dimenangi oleh rakannya, iaitu oleh AKAR dan LDP.

Kedua, sehubungan dengan perkara pertama di atas, UMNO dapat menumpaskan pengaruh keluarga dan ketokohan politik Mustapha Harun yang selama ini dianggap sebagai "orang tua" politik di Sabah, khasnya di kalangan bumiputera Islam. Zaman kegemilangan politik Mustapha Harun kini sudah berakhir. Ini jelas dapat dilihat dari keputusan pilihanraya di kawasan bumiputera Islam. Dari lima kawasan bumiputera Islam yang dimenangi PBS, hanya Banggi sahaja merupakan satu daripada 10 kawasan yang diperuntukan kepada Kumpulan Amirkahar dalam PBS Plus. Empat yang lain pernah dimenangi oleh PBS sebelum ini semasa berlawan dengan kumpulan yang sama itu. Rol yang pernah dimainkan oleh Mustapha Harun dan keluarganya dalam politik Sabah kali ini adalah terbuka.

Ketiga, UMNO umumnya belum lagi diterima di kalangan kelompok bumiputera bukan Islam. Ini jelas dapat dilihat apabila parti itu gagal menebusi mana-mana kawasan bumiputera bukan Islam, walaupun mendapat sokongan kuat daripada sebahagian pemimpin dan tokoh daripada masyarakat berkenaan. Tetapi sekiranya perbandingan dibuat, UMNO Sabah lebih diterima oleh bumiputera bukan Islam daripada parti komponen bumiputera bukan Islam yang berada dalam BN seperti AKAR. Ini dapat dirumuskan secara kasar daripada sejumlah peratusan undi yang dipungut oleh UMNO Sabah dalam lapan kawasan majoriti bumiputera bukan Islam yang ditandinginya berbanding peratusan undi yang dipungut oleh AKAR di enam kawasan majoriti bumiputera bukan Islam (Jadual 5 dan 6). Di kawasan-kawasan yang ditandinginya UMNO Sabah memungut purata sebanyak 38.6% undi berbanding 23.9% yang diperolehi oleh AKAR.

Keempat, LDP tidak memainkan peranan penting dalam perikatan kerana tapak sokongan LDP tidak begitu jelas. Parti itu diperuntukan hanya satu kerusi Cina dan itu pun tidak dapat dimenangi olehnya. Sementara dua kerusi yang lain adalah kerusi majoriti bukan Cina. Peranan menarik sokongan Cina jelas diberikan oleh BN kepada SAPP kerana enam daripada tujuh kerusi majoriti Cina diperuntukan kepada parti itu. SAPP tidak begitu jelas dapat menarik sokongan majoriti Cina kepada BN. Ini adalah kerana parti itu hanya dapat

memenangi tiga kerusi Cina sahaja berbanding empat yang dimenangi oleh PBS.

Kelima, polarisasi etnik/kelompok semakin ketara. Ini berkait langsung dengan penegakan sesebuah parti berasaskan etnik dari 1994. Sebelum ini, polarisasi etnik / kelompok menyifatkan parti-parti pemerintah pada lewat 1960an dan sehingga petengahan 1970an (Jadual 7). Dalam tempoh ini, parti-parti politik berasaskan etnik / kelompok memerintah melalui suatu perikatan politik supaya kerajaan dapat dibentuk. Gejala ini telah digantikan oleh parti berbilang etnik yang menguasai politik negeri semenjak 1976 apabila BERJAYA yang berbilang etnik/kelompok memerintah. Pola ini pula terus dikekalkan melalui PBS yang memerintah dari 1985 sehingga awal 1994.

PBS membentuk kerajaan negeri bagi kali ke-4 lebih kurang 36 jam setelah memperolehi bilangan ajaib 25. Sebaik sahaja PBS diumumkan telah memenangi 25 kerusi pada tengah malam/awal pagi Sabtu, presiden parti, Joseph Pairin Kitingan, terus berkijar ke Istana untuk memohon membentuk kerajaan negeri dan mengangkat sumpah sebagai Ketua Menteri.¹⁶ Tetapi usaha ini gagal kerana Tuan Yang Dipertua Negeri, Tun Mohd. Said Keruak, enggan menemui Joseph Pairin Kitingan atas alasan: (1) keputusan rasmi belum lagi diumumkan oleh Suruhanjaya Pilihanraya Malaysia; dan (2) kurang sihat. Akhirnya, Joseph Pairin Kitingan berjaya juga menubuhkan kerajaan negeri dan mengangkat sumpah sebagai Ketua Menteri setelah menunggu lebih kurang 36 jam di pintu pagar Istana. Tetapi kerajaan keempat yang ditubuhkan oleh PBS tidak stabil dan kekal lama kerana desas-desus bahawa ramai ahli Dewan Undangan Negerinya dikatakan berhasrat melompat parti. Kerajaan PBS runtuh setelah ditubuhkan beberapa minggu sebelum itu kerana seorang demi seorang ahli Dewan Undangan Negeri parti meninggalkannya.

Sakaran Dandai, Ketua Perhubungan UMNO Sabah/BN Sabah mengangkat sumpah sebagai Ketua Menteri Sabah kelapan pada 17 Mac 1994. Ahli kabinet Sakaran Dandai adalah seperti Jadual 8). Daripada enam ahli PBS yang melompat ke BN Sabah yang menyebabkan keruntuhan kerajaan PBS, tiga turut dinamakan untuk menyertai perbarisan kabinet Sakaran Dandai. Mereka itu ialah: Lajim Okin, Menteri penuh; Rubin Balang, Timbalan Menteri; dan Michael YS Lim, Timbalan Menteri. Sakaran Dandai meletakkan jawatan sebagai Ketua Menteri pada 26 Disember 1994 kerana dikatakan suka memberi laluan kepada pemimpin muda dan berminat dengan jawatan Tuan Yang Dipertua Negeri. Beliau dilantik sebagai Tuan Yang Dipertua Negeri pada Januari 1995 apabila tempoh Tun Mohd. Said Keruak tamat.

Mohd Salleh Tun Said Keruak mengangkat sumpah sebagai Ketua Menteri Sabah kesembilan pada 27 Disember 1994. Sebelum ini beliau adalah salah seorang Timbalan Ketua Menteri dan Menteri Kewangan. Perbarisan kabinet seperti lantikan Sakaran Dandai dikekalkan, tetapi beberapa lantikan tambahan kerana penyertaan baru PBRS ke dalam BN. Antara perlantikan baru ialah: Joseph Kurup, presiden PBRS, sebagai Timbalan Ketua Menteri dan Menteri Pembangunan Industri; Wences Anggang (PDS), Timbalan Menteri Pembangunan Industri; dan Markus Majihi (AKAR), Timbalan Menteri Perkhidmatan Sosial.

Sejak pertengahan 1996, jawatan Ketua Menteri disandang oleh Yong Teck Lee dari SAPP. Ini adalah kerana penggiliran jawatan tersebut sebagaimana dijanjikan oleh Perdana Menteri sekiranya BN memerintah di Sabah. Giliran Cina menyandang jawatan itu di bawah BN akan berakhir pada pertengahan 1998, bila ia akan disandang oleh Bumiputera bukan Islam dari UMNO. Kemungkinan jawatan ini akan disandang oleh Bumiputera bukan Islam dari luar BN.¹⁷

PROSPEK PERPADUAN DAN PEMBANGUNAN

Rakyat Sabah pernah dikatakan sebagai kumpulan unik kerana berani menukar kerajaan negeri dari masa ke masa apabila mereka fikirkan perlu. Jika dibandingkan dengan negeri-negeri lain dalam Persekutuan, Sabah telah diperintah secara bergilir-gilir oleh enam buah parti pelbagai bentuk. Dari 1963-1976, Sabah diperintah oleh parti berasaskan etnik/kelompok seperti UPKO (1963-64), SCA (1965-67), dan USNO (1967-76), dan parti berbilang etnik / kelompok seperti BERJAYA (1976-85) dan PBS (1985-94). Mulai 1994, Sabah diperintah oleh UMNO Sabah, sebuah parti berbilang etnik bumiputera. Dua tahun kemudiannya, pemerintahan negeri tersebut jatuh kepada LDP, sebuah parti berbilang etnik tetapi di bawah kepimpinan Cina dan begitulah kepimpinan negeri tersebut yang akan digilirkan setiap dua tahun di antara tiga kaum terbesar.¹⁸

Kuasa untuk menentukan samada perpaduan dapat dipupuk selepas suatu pilihanraya terletak pada kewibawaan parti pemerintah. Usaha untuk melibatkan semua etnik dan kelompok dalam pemerintahan negeri jelas cuba dipupuk oleh BN Sabah yang diketuai oleh UMNO Sabah di bawah pimpinan Mohd. Salleh Said Keruak. Penglibatan semua etnik/kelompok dapat dilihat daripada barisan kabinet yang dirombak semula olehnya pada penghujung 1995. Dari 11 jawatan menteri, formula perkongsian kuasa ialah 5:3:3 bagi bumiputera Islam, bumiputera bukan Islam dan Cina. Daripada lima menteri

bumiputera Islam, empat adalah ahli UMNO dan seorang daripada AKAR. Tiga menteri bumiputera bukan Islam terdiri daripada dua ahli PDS dan seorang PBRs. Ketiga-tiga menteri Cina semuanya adalah daripada SAPP.¹⁹

Justeru itu, tiada etnik/kelompok dapat menyatakan bahawa kepentingan mereka tidak dibela dalam kerajaan Mohd Salleh Said Keruak. Namun, samada kepentingan sesuatu etnik / kelompok itu sampai ke meja kabinet bergantung kepada keberkesanan wakil masing-masing dan bukan kerana sesuatu etnik/kelompok itu tidak dilibatkan dalam pemerintahan negeri.

Kerajaan Mohd Salleh Said Keruak menanggung tugas yang amat berat dan sekiranya ia berjaya menyampaikan projek-projek pembangunan yang dijanjikan semasa berkempen dalam pilihanraya lalu, sudah tentu projek-projek itu dapat mengatasi banyak masalah dan kesulitan pembangunan yang dihadapi rakyat Sabah semasa di bawah pemerintahan PBS. Sekaligus, kejayaan menunaikan janji-janji pilihanraya ini akan turut menjamin kemantapan pimpinan beliau dan dalam jangka masa panjang ia juga boleh menjamin kesinambungan dan keunggulan kepimpinan politik UMNO di Sabah.

Dalam masa lebih kurang setahun setelah menubuhkan kerajaan, tarikan BN Sabah di bawah pimpinan UMNO telah diuji. Pola sokongan rakyat Sabah yang ditunjukkan melalui pilihanraya parlimen 1995 di sana tidak banyak berbeza daripada pola keputusan pilihanraya negeri yang lalu. Di 13 kawasan parlimen bumiputera Islam, BN Sabah hampir menyapu kesemua kerusi itu, kecuali di dua kawasan parlimen yang mempunyai majoriti plural bumiputera Islam. Di Marudu, Amirkahar Tun Mustapha menang atas tiket PBS dan di Penampang calon PBS berjaya menghalang percubaan Bernard Dompok daripada BN-PDS untuk cuba merampas kerusi parlimen itu bagi perikatan BN. Di dua kawasan yang dahulunya dipegang oleh PBS/kumpulan Amirkahar, UMNO memenangkannya dengan mudah, iaitu di Kota Belud melalui pencalonan Ketua Menteri, Mohd Salleh Said Keruak, dan di Tawau. Begitu juga keadaannya di empat kerusi parlimen baru yang mempunyai majoriti mutlak pengundi bumiputera Islam seperti Beaufort, Tenom, Beluran dan Libaran (Jadual 10).

Di lima kawasan majoriti bumiputera bukan Islam, BN Sabah masih belum berjaya mendapat sokongan mereka. Kesemua kawasan ini dimenangi oleh PBS, termasuk di beberapa tempat di mana majoriti mereka telah meningkat daripada sebelum ini (Jadual 10). Tarikan BN Sabah di kalangan masyarakat Cina mula meningkat. Ini dapat dilihat dari kemenangan BN Sabah melalui SAPP yang berjaya menawan dua daripada tiga kerusi parlimen Cina. Sebelum ini, ketiga-tiga kerusi ini telah dimenangi oleh PBS yang pada kali ini hanya

dapat menahan kerusi Tanjung Aru dengan majoriti yang menurun daripada sebelum ini (Jadual 10).

PENUTUP

Kemenangan PBS dalam pilihanraya negeri 1994 sudah dijangka. Pandangan ini mungkin memeranjatkan. Tetapi bagi banyak pemerhati dan peminat politik di Sabah, mereka berpendapat bahawa di pilihanraya itu, pertarungan adalah ke atas kebolehan PBS menahan bilangan 2/3 kerusi yang dimilikinya sebelum Dewan Undangan Negeri dibubarkan. Petanda-petanda sebelum pilihanraya adalah bercelaru kerana di samping banyak petanda menunjukkan bahawa kemungkinan besar majoriti dahulu itu boleh dikekalkan oleh PBS, terdapat juga petanda-petanda bahawa keruntuhan parti itu akan berlaku pada pilihanraya itu. Ini adalah kerana beberapa masalah dalaman parti seperti pemimpin-pemimpin yang tidak dipilih semula sebagai calon parti telah bertanding menentang calon-calon rasmi parti.

Ramalan pemerhati dan peminat politik di Sabah itu adalah tepat kerana pada dasarnya PBS telah memenangi pilihanraya itu. Kegagalan parti itu memperolehi majoriti 2/3 kerusi Dewan Undangan Negeri menyebabkan kerajaan PBS tidak kekal lama. Usaha untuk mendapat kerjasama ahli-ahli dari pihak lawan menyertai PBS tidak berjaya. Tambahan, usaha untuk membubarkan Dewan yang baru sahaja melalui pilihanraya negeri juga tidak dilayan oleh Speaker Dewan. Situasi pada masa itu agak lain berbanding keadaan pada 1984 dahulu iaitu keadaan di negeri memihak kepada parti pemerintah. Kejatuhan kerajaan PBS adalah berpunca daripada kegagalan parti itu mendapat 2/3 kerusi Dewan. Oleh itu, kerajaan yang ditubuhkan selepas pilihanraya 1994 adalah tidak stabil kerana "tarikan" tawaran pihak lawan kepada ahli-ahli PBS adalah sukar untuk diketepikan. Ada juga yang berpendapat bahawa kerana kegagalan PBS "mencuri" ahli-ahli Dewan Undangan Negeri daripada kumpulan BN Sabah, pemimpin utama PBS telah membiarkan ahli-ahli Dewan Undangan Negerinya melompat parti.²⁰ Di antara sebabnya ialah bahawa sekurang-kurangnya, pemerintah baru yang akan ditubuhkan nanti mempunyai sokongan orang PBS. Ini mungkin berkait rapat dengan kesedaran umum dalam politik Malaysia bahawa sekiranya parti pemerintah tidak mendapat 2/3 majoriti, pemerintahannya akan menjadi sulit.

Akhirnya, BN Sabah berjaya menubuhkan kerajaan setelah kerajaan PBS runtuh. Kestabilan pemerintahan BN Sabah terjamin apabila ramai ahli Dewan Undangan Negeri PBS meninggalkan parti itu. Tetapi BN Sabah harus akur kepada kenyataan bahawa walaupun memerintah, ia tidak mendapat mandat

umum rakyat Sabah melalui amalan biasa demokrasi. Sokongan umum rakyat Sabah terhadap BN Sabah belum lagi pasti. Namun itu, BN Sabah mempunyai peluang yang cukup luas dan panjang untuk meyakinkan rakyat Sabah bahawa ia adalah parti yang baik untuk mereka. Sehubungan itu, samada pemerintah BN Sabah melalui pimpinan UMNO Sabah akan diterima dalam pilihanraya akan datang banyak bergantung kepada sejauh mana ia dapat menunaikan janji-janji yang telah dibuat semasa kempen pilihanraya lalu.

UMNO Sabah mempunyai peluang juga untuk diterima bukan sahaja oleh bumiputera Islam tetapi juga bumiputera bukan Islam. Sehubungan dengan itu, UMNO Sabah perlu menunjukkan kesanggupannya bekerjasama dan berlaku adil kepada semua golongan bumiputera khasnya bumiputera bukan Islam. Untuk meyakinkan bumiputera bukan Islam bahawa parti itu tidak pilih kasih di antara bumiputera Islam dan bumiputera bukan Islam, perbarisan ahli kabinet daripada UMNO Sabah perlu dikaji semula. Ini adalah kerana kesemua empat jawatan menteri, termasuk Ketua Menteri dan Timbalan Ketua Menteri, dipegang oleh bumiputera Islam. Begitu juga keadaannya dengan 12 jawatan Timbalan Menteri. Walaupun tiada seorang pun calon bumiputera bukan Islam menang dalam Perikatan BN, namun peruntukan melantik enam ahli Dewan Undangan Negeri boleh digunakan untuk membawa beberapa pemimpin-pemimpin bumiputera bukan Islam untuk menunjukkan keprihatinan dan kesanggupan membela nasib ahli-ahli UMNO dari kalangan bumiputera bukan Islam. Sekiranya perkara ini diambil kira dan diberi perhatian serius, UMNO Sabah tentu akan menerima sambutan daripada bumiputera bukan Islam di masa akan datang.

Jadual 1: Taburan Etnik Mengikut Peratusan

Etnik	Peratusan
Kadazan	28.2
Pribumi lain	19.2
Bajau	11.8
Murut	4.8
Melayu	2.8
Cina	21.4
Indonesia	6.1
Lain-lain	5.7
Jumlah	100.0

Punca: Siaran Perangkaan Tahunan Sabah, 1980: 3, 20-25.

Jadual 2: Ketua Menteri Sabah 1963 – 1996

Tempoh	Ketua Menteri	Parti Pemerintah
1963-1964	Dato Donald Stephen	UNKO*/ Perikatan Sabah
1965-1967	Peter Lo	SCA /Perikatan Sabah
1967-1976	Tun Datu Mustapha Harun	USNO/Perikatan/BN Sabah
1976	Tan Sri Mohd Said Keruak	USNO/Perikatan/BN Sabah
1976	Tun Mohd. Fuad Stephen	BERJAYA / BN Sabah
1976-1985	Datuk Mohd Harris Salleh	BERJAYA / BN Sabah
1985-1994	Datuk Seri Joseph Pairin Kitingan	PBS**
1994	Tan Sri Sakaran Dandai	UMNO Sabah / BN
1994-1996	Datuk Mohd Salleh Said Keruak	UMNO Sabah / BN
1996-sekarang	Datuk Yong Teck Lee	SAPP / BN

Sumber: Bruce Ross-Larson. *The Politics of Federalism: Syed Kechik in East Malaysia*. Singapore: B. Ross-Larson, 1976.

Catatan: *UNKO bergabung dengan United National Pasok Momogun Party (Pasok Momogun) sebelum pilihanraya 1964 dan dari tarikh itu dikenali sebagai United Pasok Momogun-Kadazan Organisation (UPKO).

**PBS berada dalam BN untuk beberapa ketika selepas pilihanraya negeri 1986 dan keluar BN pada sebelum pembuangan undi pilihanraya 1990.

Jadual 3: Peratusan Pengundi Mengikut Kelompok

Kawasan	Bumi Islam	Bumi	Cina	Jumlah
N.1 Banggi	57.0	42.8	0.2	100.0
N.2 Kudat	42.8	23.1	34.0	99.9
N.3 Bengkoka	52.2	46.6	1.2	100.0
N.4 Matunggong	17.9	79.5	2.6	100.0
N.5 Tandek	32.9	65.5	1.6	100.0
N.6 Langkon	24.9	67.9	7.2	100.0
N.7 Tempasuk	59.1	39.9	0.5	99.5
N.8 Usukan	77.0	16.6	6.2	99.8
N.9 Kadamaian	25.3	74.1	0.6	100.0
N.10 Tamparuli	21.3	66.8	11.8	99.9
N.11 Sulaman	65.1	21.7	13.0	99.8
N.12 Kiulu	30.1	64.8	4.6	99.5
N.13 Kundasang	31.0	68.0	1.0	100.0
N.14 Ranau	36.0	56.0	6.8	98.8
N.15 Sugut	63.1	34.7	1.4	99.2
N.16 Labuk	52.1	44.8	2.9	99.8
N.17. Sg. Sibuga	68.8	5.2	26.0	100.0
N.18 Elopura	31.0	7.9	60.5	99.4
N.19 Tg. Papat	25.2	4.0	69.8	99.0
N.20 Karamunting	29.0	3.8	67.0	99.8
N.21 Sekong	75.9	5.2	18.8	99.9
N.22 Sukau	94.1	3.4	2.0	99.5
N.23 Kuamut	52.6	46.6	1.0	100.2
N.24 Tambunan	4.1	92.6	3.0	99.7
N.25 Bingkor	18.5	74.5	6.7	99.7
N.26 Moyog	20.0	65.4	13.7	99.1
N.27 Inanam	30.4	40.0	29.4	99.8
N.28 Likas	38.9	4.5	55.7	99.1
N.29 Api-api	6.2	5.6	87.1	98.9
N.30 Sembulan	38.7	8.3	52.0	99.0
N.31 Petagas	54.0	19.7	25.4	99.1
N.32 Kawang	51.7	37.5	10.7	99.9
N.33 Buang Sayang	56.4	26.9	16.4	99.7
N.34 Bongawan	65.4	25.8	8.7	99.9
N.35 Kuala Penyu	56.0	35.6	8.2	99.8
N.36 Klias	59.1	22.8	17.8	99.7

Kawasan	Bumi Islam	Bumi	Cina	Jumlah
N.37 Lumadan	86.4	7.8	5.8	100.0
N.38 Sipitang	65.3	27.2	7.1	99.6
N.39 Tenom	24.9	45.3	29.6	99.8
N.40 Kemabong	21.2	67.2	11.6	100.0
N.41 Sook	17.6	64.7	17.5	99.8
N.42 Nebawan	3.4	95.4	1.2	100.0
N.43 Merotai	81.0	5.8	11.7	98.5
N.44 Sri Tanjung	41.7	2.0	56.1	99.8
N.45 Lahad Datu	69.4	10.3	20.0	99.7
N.46 Kunak	92.1	3.7	3.9	99.7
N.47 Balung	69.7	5.4	24.2	99.3
N.48 Sulabayan	95.6	1.1	3.4	100.1

Petunjuk: Bumi Islam --Bumiputera Islam

Bumi --Bumiputera Bukan Islam

Sumber: Dipetik dari *New Straits Times*, 13 Februari 1994.

Jadual 4a: Keputusan Pilihanraya Di Kawasan Bumiputera Islam:
Undi Majoriti dipungut

Kawasan	1986		1990		1994	
	PBS	USNO	PBS	USNO	PBS	BN
1. N.1 Banggi	-	929	-	1,200	347	-
2. N.2 Kudat	891	-	624	-	-	279*
3. N.3 Bengkoka	-	120	357	-	-	833
4. N.7 Tempasuk	260	-	343	-	-	947**
5. N.8 Usukan	-	1,785	-	2,657	-	2638
6. N.11 Sulaman	-	403	-	61	-	876
7. N.15 Sugut	506	-	459	-	-	79
8. N.16 Labuk	1,417	-	1,665	-	1076	-
9. N.17. Sg. Sibuga	373	-	85	-	-	3,708
10. N.21 Sekong	-	186	-	526	-	1,548
11. N.22 Sukau	-	879	-	93	-	912
12. N.23 Kuamut	195	-	1,053	-	735	-
13. N.31 Petagas	3,258	-	2,653	-	-	1,190
14. N.32 Kawang	773	-	687	-	-	64
15. N.33 Buang Sayang	-	413	421	-	-	1,643
16. N.34 Bongawan*	-	151	-	127	-	1,902
17. N.35 Kuala Penyu	540	-	993	-	400	-
18. N.36 Klias	97	-	791	-	405	-
19. N.37 Lumadan	-	2,048	-	910	-	1,768
20. N.38 Sipitang	-	176	276	-	-	1,446
21. N.43 Merotai	-	1,990	-	1,432	-	6,153
22. N.45 Lahad Datu	-	@793	-	273	-	1,144
23. N.46 Kunak	-	1,589	-	901	-	3,179
24. N.47 Balung	943	-	-	51	-	2,058
25. N.48 Sulabayan	-	3143	-	917	-	3,149
Jumlah Majoriti	9,253 38.8%	14,605 61.2%	10,407 53.2%	9,148 46.8%	2,563 6.7%	35,961 93.3%

Sumber: Dipetik daripada keputusan pilihanraya, *New Straits Times*, 20 Februari 1994.

Petunjuk: * Dimenangi oleh LDP ** Dimenangi oleh AKAR @ Dimenangi oleh BERJAYA

Jadual 4b: Keputusan Pilihanraya di Kawasan Bumiputera Bukan Islam Undi Majoriti dipungut oleh parti Menang

Kawasan	1986		1990		1994	
	PBS	USNO	PBS	USNO	PBS	BN
1. N.4 Matunggong	2,499	-	2,396	-	1,843	-
2. N.5 Tandek	853	-	1,136	-	668	-
3. N.6 Langkon	1,672	-	1,756	-	2,719	-
4. N.9 Kadamaian	1,665	-	3,289	-	3,032	-
5. N.10 Tamparuli	3,423	-	4,223	-	5,087	-
6. N.12 Kiulu	1,192	-	2,816	-	2,528	-
7. N.13 Kundasang	528	-	1,955	-	939	-
8. N.14 Ranau	1,342	-	1,232	-	1,122	-
9. N.24 Tambunan	4,253	-	5,277	-	5,696	-
10. N.25 Bingkor	3,478	-	2,730	-	4,159	-
11. N.26 Moyog	6,156	-	7,113	-	3,255	-
12. N.27 Inanam	3,164	-	4,580	-	4,079	-
13. N.39 Tenom	2,056	-	3,124	-	1,898	-
14. N.40 Kemabong	1,662	-	2,824	-	1,150	-
15. N.41 Sook	3,404	-	5,212	-	4,064	-
16. N.42 Nebawan	1,603	-	1,851	-	623	-
Jumlah Majoriti	39,058	-	51,514	-	42,852	-

Sumber: Dipetik daripada keputusan pilihanraya, *New Straits Times*, 20 Februari 1994.

Jadual 4c: Keputusan Pilihanraya di Kawasan Cina: Undi Majoriti dipungut oleh parti Menang

Kawasan	1986		1990		1994	
	PBS	USNO	PBS	USNO	PBS	BN
1. N.18 Elopura	2,478	-	3,959	-	-	870*
2. N.19 Tg. Papat	2,960	-	2,748	-	-	*87
3. N.20 Karamunting	2,950	-	2,714	-	113	-
4. N.28 Likas	3,577	-	5,128	-	-	2,180*
5. N.29 Api-api	8,955	-	8,537	-	4,294	-
6. N.30 Sembulan	3,449	-	3,328	-	298	-
7. N.44 Sri Tanjung	-	-	5,208	-	926	-
Jumlah Majoriti	24,369	-	5,631	-	5,631	3,137
	-	-	-	-	64.2%	35.8%

Sumber: Dipetik daripada keputusan pilihanraya, *New Straits Times*, 20 Februari 1994.

Petunjuk *Dimenangi oleh SAPP

Jadual 5: Perbandingan Jumlah / Peratusan Undi dipungut di Kawasan Bumiputera Bukan Islam

Bil.	Kawasan	PBS	UMNO Sabah
1.	No. 4 Matunggong	3,826	1,983
2.	No. 5 Tandek	2,926	2,258
3.	No. 6 Langkon	4,171	1,452
4.	No. 9 Kadamaian	3,127	2,095
5.	No. 13 Kundasang	4,956	4,017
6.	No. 40 Kemambong	3,521	2,371
7.	No. 41 Sook	7,629	3,565
8.	No. 42 Nebawan	2,370	1,747
Jumlah		31,005	19,488
		61.4%	38.6%

Sumber: Jadual 4a, 4b dan 4c.

Jadual 6: Perbandingan Jumlah / Peratusan Undi dipungut di Kawasan Bumiputera Bukan Islam

Bil.	Kawasan	PBS	BN-AKAR
1.	No. 10 Tamparuli	6,347	1,260
2.	No. 12 Kiulu	4,354	1,826
3.	No. 14 Ranau	4,615	3,493
4.	No. 24 Tambunan	6,265	569
5.	No. 25 Bingkor	6,408	2,249
6.	No. 26 Moyog	6,615	1,445
Jumlah		34,604 76.1%	10,842 23.9%

Sumber: Jadual 4a, 4b dan 4c.

Jadual 7: Parti Pemerintah Sabah

Parti	Jenis	Tahun	Dikuasai
UPKO	Kadazan-Dusun	1963 - 1965	Kadazan-Dusun
SCA	Cina	1965 - 1967	Cina
USNO	Bumiputera Islam	1967 - 1976	Bumiputera Islam
BERJAYA	Berbilang Etnik	1976 - 1985	Bumiputera Islam
PBS	Berbilang Etnik	1985 - 1994	Kadazan-Dusun
BN/UMNO Sabah	Berbilang Bumiputera	1994 - sekarang	Bumiputera Islam
BN/SAPP	Berbilang Etnik	1996 - sekarang	Cina

Jadual 8: Kabinet Kerajaan Negeri Sabah

Kabinet Kerajaan Tan Sri Sakaran Dandai (Dari Mac 1994)

Ketua Menteri:

Tan Sri Dakaran Dandai	Ketua Menteri	UMNO
------------------------	---------------	------

Timbalan-Timbalan Ketua Menteri (Merangkap):

Datuk Salleh Said Keruak	Kewangan	UMNO
--------------------------	----------	------

Datuk Yong Teck Lee	Kerajaan Tempatan dan Perumahan	SAPP
---------------------	---------------------------------	------

Kosong*	-	-
---------	---	---

Menteri-Menteri:

Datuk Abd Ghafur Salleh	Perhubungan dan Kerjaraya	UMNO
-------------------------	---------------------------	------

Datuk Lajim Okin	Pertanian dan Perikanan	UMNO
------------------	-------------------------	------

Datuk Tham Nyip Shen	Pembangunan Pelancongan dan Alam Sekitar	SAPP
----------------------	--	------

Pandikar Amin Mulia	Kebudayaan, Belia dan Sukan	AKAR
---------------------	-----------------------------	------

Datuk Kong Hong Min	Perkhidmatan Sosial	LDP
---------------------	---------------------	-----

Kosong	Pembangunan Industri	-
--------	----------------------	---

Timbalan-Timbalan Menteri

Yahya Hussein	Jabatan Ketua Menteri	UMNO
---------------	-----------------------	------

Sapawie Ahmad	Jabatan Ketua Menteri	UMNO
---------------	-----------------------	------

Karim Bujang	Kewangan	UMNO
--------------	----------	------

Dyg Mahani Ahmad Raffae	Kerajaan Tempatan dan Perumahan	UMNO
-------------------------	---------------------------------	------

Nahalan Damsal	Pembangunan Pelancongan dan Alam Sekitar	UMNO
----------------	--	------

Abd Rahim Ismail	Perhubungan dan Kerjaraya	UMNO
------------------	---------------------------	------

Aklee Abbas	Pertanian dan Perikanan	UMNO
-------------	-------------------------	------

Hajiji Noor	Kebudayaan, Belia dan Sukan	UMNO
-------------	-----------------------------	------

Surady Kayong	Pembangunan Industri	UMNO
---------------	----------------------	------

Rubin Balang	Jabatan Ketua Menteri	SAPP
--------------	-----------------------	------

Raymond SK Tan	Jabatan Ketua Menteri	SAPP
----------------	-----------------------	------

Datuk Michael YS Lim	Kewangan	SAPP
----------------------	----------	------

Kosong	Perkhidmatan Sosial	-
--------	---------------------	---

Kosong	Pertanian dan Perikanan	-
--------	-------------------------	---

Kabinet Datuk Mohd. Salleh Said Keruak (Dari Disember 1994)
(Semua nama/jawatan kekal kecuali berikut:)

Ketua Menteri:

Datuk Salleh Said Keruak*	Kewangan	UMNO
---------------------------	----------	------

Timbalan Ketua Menteri:*

Datuk Seri Panglima Koseph Kurup	Pembangunan Industri	PBRS
----------------------------------	----------------------	------

Timbalan-Timbalan Menteri:

Datuk Wences Anggang*	Pembangunan Industri	PBRS
Markus Majihi*	Perkhidmatan Sosial	PBRS
Surady Kayong**	Kebudayaan, Belia dan Sukan	UMNO
Hajiji Noor**	Pembangunan Industri	UMNO

Rujukan: Dipetik dari *New Straits Times*, 25 Mac 1994, dan
Berita Harian, 29 Disember 1994.

Catatan: *Perlantikan baru; **Pertukaran Potfolio

Jadual 9: Kabinet Datuk Mohd Salleh Said Keruak (Rombakan Kabinet November 1995)

<u>Nama</u>	<u>Kementerian</u>	<u>Parti</u>
<u>Ketua Menteri:</u>		
Datuk Salleh Said Keruak	Pejabat Ketua Menteri	UMNO
<u>Timbalan-Timbalan Ketua Menteri (Merangkap):</u>		
Datuk Ghapur Salleh	Perhubungan dan Kerjaraya	UMNO
Datuk Seri Panglima Koseph Kurup	Pembangunan Sumber dan Perusahaan	PBRS
Datuk Yong Teck Lee	Kewangan	SAPP
<u>Menteri-Menteri:</u>		
Datuk Lajim Okin	Kerajaan Tempatan dan Perumahan	UMNO
Datuk Yahya Hussein*	Pembangunan Luar Bandar	UMNO
Datuk Bernard Dompok+	Pelancongan dan Pembangunan Alam Sekitar	PDS
Datuk Wilfred Bumburing	Kebudayaan Belia dan Sukan	PDS
Datuk Tham Nyip Shen	Pembangunan Industri	SAPP
Raymond SK Tan*	Perkhidmatan Sosial	SAPP

<u>Nama</u>	<u>Kementerian</u>	<u>Parti</u>
<u>Menteri-Menteri</u>		
Pandikar Amin Mulia	Pertanian dan Perikanan	AKAR
Datuk Wences Anggang+	Pembangunan Industri	PBRS
<u>Timbalan-Timbalan Menteri</u>		
Sapawie Ahmad	Pejabat Ketua Menteri	UMNO
Karim Bujang	Kewangan	UMNO
Dyg Mahanai Ahmad Raffae	Pembangunan Industri	UMNO
Nahalan Damsal	Pelancongan dan Pembangunan Alam Sekitar	UMNO
Abd Rahim Ismail	Pejabat Ketua Menteri	UMNO
Aklee Abbas	Pertanian dan Perikanan	UMNO
Hajiji Mohd. Noor	Pejabat Ketua Menteri	UMNO
Surady Kayong	Kebudayaan, Belia dan Sukan	UMNO
Hajiji Noor	Pembangunan Industri	UMNO
Datuk Nasir Tan Sri Sakaran*	Pembangunan Sumber dan Perusahaan	UMNO
Yusof Amat Jamlee*	Pembangunan Luar Bandar	UMNO
Datuk Michael YS Lim	Kerajaan Tempatan dan Perumahan	SAPP
Rubin Balang	Perhubungan dan Kerjaraya	SAPP
Surady Kayong	Kebudayaan, Belia dan Sukan	AKAR
Markus Majihi	Perkhidmatan Sosial	PBRS

Catatan:

- * Naik pangkat dari Timbalan Menteri; + Perlantikan baru
Datuk Kong Hong Ming disingkirkan dari jawatannya sebagai Menteri
Perkhidmatan Sosial, kerana beliau tidak lagi menganggotai LDP; beliau
telah melompat ke Gerakan.

Parti	Menteri	T. Menteri	Jumlah	Bumi Islam	Bumi Bukan Islam	Cina
UMNO	4	12	16	16	-	-
PBRS	1	-	1	-	1	-
SAPP	3	2	5	-	1	4
PDS	2	1	3	-	3	-
AKAR	1	1	2	1	1	-
Jumlah	11	16	27	17	5	4

Sumber: Dipetik dari laporan akhbar *New Straits Times*, 17 dan 18 November 1995

Jadual 10: Keputusan Pilihanraya Parlimen di Sabah 1995

Kawasan Parlimen	Etnisiti		Cina	Parti		Majoriti	
	Bumi Islam	Bumi Bukan Islam		PBS	BN	1994	1990
P. 145 Labuan	61	15	27	3,929	9,076*	5,147	3,562b
P. 146 Marudu	49	34	17	10,880*	10,766	114	274p
P. 147 Bandau	19	77	4	10,716*	5,851	4,865	6,575p
P. 148 Kota Belud	55	41	3	10,237*	17,368	7,131	2,124p
P. 149 Tuaran	40	51	10	12,114	10,108*	2,006	7,174b
P. 150 Gava	36	22	42	12,127*	12,336	209	2,592p
P. 151 Tg Aru	21	8	71	10,306*	8,788	1,518	3,817p
P. 152 Penampang	40	36	21	14,652*	12,982	1,670	9,078p
P. 153 Papar	54	31	14	9,015	12,131*	3,116	513b
P. 154 Beaufort +	61	27	11	10,076	14,719	4,643	-
P. 155 Sipitang +	75	19	6	5,208	9,732	4,524	-
P. 156 Kinabalu	39	57	3	7,973	6,462*	1,511	794b
P. 157 Kenungau	23	70	7	17,510*	8,736	8,774	t.b.
P. 158 Tenom+	19	61	20	9,949	7,025	2,924	-
P. 159 Belamin+	60	37	2	5,679	5,868	189	-
P. 160 Libaran+	71	3	26	5,453	12,777	7,324	-
P. 161 Sandakan	39	1	59	4,103*	12,892	3,074	868p
P. 162 Kinabatangan	78	21	1	-	-	-	-
P. 163 Silam	78	6	14	6,737	15,815*	9,078	2,053b
P. 164 Semporna	88	1	9	4,788	17,006*	12,218	3,258b
P. 165 Tawau	60	4	35	11,037*	20,168	9,131	6,091p

Sumber: Dipetik dari laporan *New Straits Times*, 27 April 1995.

Petunjuk: p: PBS b: USNO t.b.: Tanpa bertanding +: Kawasan baru

NOTA

- ¹ Untuk mengetahui secara kasar taburan etnik di negeri-negeri Semenanjung mengikut etnik, rujuk Jayum A. Jawan, *Iban Politics and Economic Development*. Bangi: Penerbit Universiti Kebangsaan Malaysia, 1994, Appendix 24, ms.266.
- ² Lihat *Siaran Perangkaan Bulanan Sabah* (Mei 1980), m.s. 55.
- ³ Rujuk *Siaran Perangkaan Tahunan 1983*; m.s. 3.
- ⁴ Rujuk *Siaran Perangkaan Tahunan Sabah, 1985*, m.s. 3.
- ⁵ Lihat James P. Ongkili, *Borneo Participation in Malaysia, 1963-1966 (The First Three Years*. Tesis M.A., Universiti Queensland, 1972; and M. Roff. *The Politics of Belonging: Political Change in Sabah and Sarawak*, Kuala Lumpur: Oxford University Press, 1974; dan B. Ross-Larson, *The Politics of Federalism: Syed Kechik in East Malaysia*. Singapore: B. Larson, 1976.
- ⁶ Lihat James P. Ongkili. "Political Development in Sabah, 1963-1988", dalam Jeffrey G. Kitingan dan Maximus J. Ongkili. (pen). *Sabah 25 Years Later, 1963-1988*. Kota Kinabalu: Institute of Development Studies (Sabah), 1989, Bab II, m.s. 61-79.
- ⁷ Sebelum ini Joseph Pairin Kitingan adalah ahli BERJAYA. Beliau meninggalkan parti tersebut, dan justeru itu kerusi Tambunan beliau dikosongkan melalui surat perletakkan jawatan yang telah ditandatangani semasa beliau bersetuju menjadi calon parti berkenaan. Surat itu, telah digunakan oleh Ketua Menteri Mohd. Harris Salleh untuk mengosongkan kerusi beliau di Dewan Undangan Negeri Sabah. Pilihanraya kecil Tambunan 1984 adalah peristiwa pertama yang kemudiannya diikuti oleh beberapa peristiwa yang berakhir dengan kejatuhan BERJAYA dan penubuhan kerajaan PBS. Lihat Khusairie Talib. *PBS: Keluar Membela Maruah*. Kuala Lumpur:Goldana Corporation, 1991 dan juga Tan Chee Khoon, *Sabah: A Triumph for Democracy*. Kuala Lumpur: Pelanduk Publication, 1986.
- ⁸ Sejak melepaskan jawatan Ketua Menteri kerana tamat giliran UMNO, beliau tidak menonjol dalam politik dan kepimpinan UMNO Sabah telah pun beralih kepada Osu Sukam, seorang ahli parti dan menteri Persekutuan.

- ⁹ Lihat Jadual 2 bagi senarai Ketua Menteri Sabah dan parti yang diwakili oleh mereka.
- ¹⁰ Untuk mengetahui tuntutan yang terkandung dalam 20 Perkara, lihat Herman Luping, "*The Formation of Malaysia Revisited*", dalam Jeffrey G. Kitingan dan Maximus J. Ongkili, (pen), *Sabah 25 Years Later, 1963-1988*. Kota Kinabalu: Institute of Development Studies, 1989, Bab I, m.s. 1-59. dan juga Khusairie Talib, *PBS: Keluar Membela Maruah*. Kuala Lumpur. Goldana Corporation, 1991, bab 2,.
- ¹¹ Peruntukan bahawa ada sebilangan kecil ahli DUN Sabah dilantik adalah merupakan peninggalan pemerintahan kuasa penjajah. Ada tujuan baik di sebalik peruntukan ini. Pertama, peruntukan ini bertujuan menjamin bahawa beberapa pegawai penjajah yang berpengalaman dan masih memegang jawatan penting dalam pentadbiran negeri dalam transisi ke autonomi tempatan mendapat tempat di dalam Dewan Undangan Negeri. Kedua, dan sehubungan dengan alasan pertama tadi, peruntukan ini juga bertujuan memastikan bahawa Dewan dan juga kabinet negeri yang baru diberi autonomi itu mendapat khidmat pakar dari pegawai berpengalaman. Ini adalah untuk menjamin kesinambungan pentadbiran Koloni. Misalnya di Sarawak, peruntukan ini telah menjamin bahawa khidmat pakar dari pegawai-pegawai penjajah diteruskan dalam bidang pentadbiran dan kewangan sehingga ada di kalangan anak tempatan yang mahir mengambil alih. Misalnya, sehingga pertengahan 1960s, Setiausaha Kerajaan Negeri Sarawak masih dipegang oleh Pegawai Koloni, Tony Shaw, dan begitu juga jawatan Setiausaha Kewangan Negeri yang dipegang oleh John Pike (Lihat Michael Leigh, *The Rising Moon: Political Change in Sarawak*. Sydney: Sydney University Press, 1974, m.s. 83 (notakaki.4). Sememangnya peruntukan ini bersifat sementara. Misalnya di Sarawak, peruntukan ini hanya dikuatkuasakan pada tempoh Dewan Undangan Negeri Sarawak pertama, iaitu 1963-69. Pada pilihanraya selepas Merdeka yang diadakan pada 1969/70, kesemua 48 ahli Dewan Undangan Negeri Sarawak dipilih melalui pilihanraya umum itu.
- ¹² Lihat Jayum A. Jawan, *The Sarawak State Election of 1987: The Dayakism Factor*. Kuala Lumpur: Maju Tulis, 1987, bagi keterangan selanjutnya mengenai konsep "majoriti mutlak" (simple/absolute majority) dan "majoriti plural" (plural majority).

- ¹³ Kadazan-Dusun dan etnik/kelompok kecil lain yang tergolong dalam etnik ini yang menganut ugama Kristian dan lain-lain kepercayaan asal atau tradisional.
- ¹⁴ Pada umumnya, kerjasama Kumpulan Amirkahar dengan PBS nampak ganjil kerana kedua-dua parti telah bertentangan sebelum ini. Tetapi apabila diteliti perkembangan politik sekitar kemasukan UMNO ke Sabah, persahabatan politik itu jelas bagi kebaikan kedua-dua parti berkenaan. Bagi Kumpulan Amirkahar, perbuatan mereka dapat dijangka kerana kemasukan UMNO ke Sabah telah mengenepikan USNO dan keluarga serta kepimpinan Mustapha Harun. Sebaliknya, Ghafar Baba, dilantik sebagai Pengerusi Perhubungan UMNO Sabah. Mustapha Harun hanya dilantik sebagai Timbalan Pengerusi setelah ahli-ahli USNO mendesak UMNO. Bagi PBS, kerjasama partinya dengan Kumpulan Amirkahar adalah satu langkah bagi meningkatkan lagi kesahihan bahawa PBS juga mendapat sambutan di kalangan bumiputera Islam.
- ¹⁵ Untuk ulasan ringkas mengenai cadangan menggilirkan jawatan ketua menteri ini, Lihat Jayum A. Jawan, *Iban Politics and Economic Development*. Bangi: Penerbit Universiti Kebangsaan Malaysia, 1994, m.s. 240-44.
- ¹⁶ Perkara ini bukan luar biasa, iaitu mengangkat sumpah di awal pagi sebaik sahaja keputusan pilihanraya diketahui dan mengurung calon-calon yang menang dalam pilihanraya sehingga kerajaan ditubuhkan. Pada pilihanraya negeri Sarawak 1987, Abd Taib Mahmud telah dilaporkan berkijar di pagi buta ke Istana untuk membentuk kerajaan dan mengangkat sumpah sebagai Ketua Menteri sebaik sahaja BN mencapai 25 kerusi yang membolehkan kerajaan dibentuk. Sebelum itu dan sebaik sahaja selesai pembuangan undi, kesemua calon BN negeri telah dikumpulkan di satu tempat di Kuching. Perbuatan ini dilakukan untuk mengelakkan sebarang ahli yang menang nanti "dicuri" oleh pihak lawan. Tetapi bagi PBS yang hanya berjaya mendapat 25 kerusi, tetapi gagal kemudiannya "mencuri" ahli-ahli dari BN, kerajaan yang ditubuhkan itu pasti akan runtuh. Perkara ini tidak berlaku kepada BN Sarawak pada 1987 kerana ia berjaya "mencuri" sejumlah ahli yang menyebabkan parti itu mendapat 2/3 ahli Dewan Undangan Negeri sebelum persidang pertama Dewan diadakan selepas pilihanraya itu.
- ¹⁷ Desas-desus kini menunjukkan bahawa jawatan ini mungkin akan disandang oleh Bumiputera bukan Islam daripada parti komponen BN. Sehingga ini, ini bermakna jawatan itu akan jatuh kepada samada Joseph Kurup (PBRs)

atau Bernard Dompok (PDS). Kemungkinan ketiga, iaitu mendirikan calon UMNO Sabah sendiri sebagai Ketua Menteri, belum dapat ditimbulkan kerana pada pilihanraya negeri yang lalu, semua calon bukan Islam UMNO Sabah gagal dalam kawasan masing-masing. Kemungkinan ketiga ini adalah menarik kerana ia dapat menggugat kesetiaan parti-parti yang didokong oleh bumiputera bukan Islam seperti PBRs dan PDS.

- ¹⁸ Kelantan yang dikatakan sebuah lagi negeri unik kerana tingkahlaku politik yang menyerupai Sabah hanya pernah diperintah secara bergilir-gilir antara PAS dan UMNO. Seperti Sabah dahulu dan Sarawak sehingga sekarang, Pulau Pinang diprintah oleh sebuah parti politik wilayah, GERAKAN. Pada umumnya, GERAKAN mempunyai cabang-cabang di seluruh negara, kecuali di Sarawak. Tetapi kubu parti tersebut tetap di Pulau Pinang.
- ¹⁹ Sebelum ini seorang menteri Cina adalah daripada parti komponen LDP, tetapi beliau dilucutkan jawatannya apabila melompat ke GERAKAN.
- ²⁰ Tetapi pandangan ini tidak dapat disahkan. Namun ia mungkin dirumuskan dari tingkah laku Presiden PBS, Joseph Pairin Kitingan, yang dilihat sebagai pantas menafikan perkara ini apabila laporan akhbar tempatan mendakwa sedemikian.